

Krasanka Majer Jurišić
Lana Križaj

Krasanka Majer Jurišić
 Hrvatski restauratorski zavod
 Služba za nepokretnu baštinu
<https://orcid.org/0000-0003-3157-9230>
kmajer@hrz.hr

Lana Križaj
 Grad Zagreb, Gradski zavod za zaštitu
 spomenika kulture i prirode
<https://orcid.org/0000-0001-8493-3569>
lane.krizaj@zagreb.hr

Znanstveni esej / Scientific essay
 Primljen / Received: 29. 4. 2025.

UDK: 726.025.4:[27-523.41(497.5
 Zagreb)]“20“

DOI: <https://doi.org/10.17018/portal.2025.28>

Pred još jednim restauriranjem zagrebačke katedrale

SAŽETAK: Niz potresa koji je 2020. godine pogodio središnju Hrvatsku, od kojih su onaj zagrebački iz ožujka i petrinjski iz prosinca bili najrazorniji, uvelike je oštetio i sakralnu graditeljsku baštinu, među kojom se svojom važnošću, ali i kompleksnošću strukture, izdvaja katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije i sv. Stjepana i Ladislava u Zagrebu. Nakon procjene šteta i provođenja hitnih mjera zaštite, Hrvatskom restauratorskom zavodu povjerena je zadaća organizacije i provedbe zahtjevnih konzervatorsko-restauratorskih istraživanja. Izrada opsežne dokumentacije i konzervatorskog elaborata uključila je i terenski rad brojnih stručnjaka, kao i interdisciplinarnu suradnju ostvarenu s Institutom za povijest umjetnosti, Filozofskim fakultetom u Zagrebu, Institutom Ruđer Bošković, Hrvatskim državnim arhivom, Nadbiskupijskim arhivom u Zagrebu te drugim kulturnim i javnim ustanovama, uz potporu Gradskoga zavoda za zaštitu kulture i prirode u Zagrebu, Zagrebačke nadbiskupije i Ministarstva kulture i medija. Novi nalazi i spoznaje, uz sagledavanje onih prethodnih, omogućili su revalorizaciju zagrebačke katedrale u kontekstu nacionalnog i srednjoeuropskog graditeljstva i umjetničkog stvaralaštva. Uvažavajući ponajprije njezinu vjersku i liturgijsku ulogu, a potom i građevinsko stanje nakon potresa, prema utvrđenim vrijednostima i u cilju njihove zaštite i očuvanja, predložene su smjernice za buduće radove.

KLJUČNE RIJEČI: Zagreb, katedrala, potres, konzerviranje i restauriranje, prepoznate vrijednosti, identitet

Zagrebačka katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije i sv. Stjepana i Ladislava mjesto je molitve i euharistije, ali je uz to i najveća hrvatska sakralna građevina i jedan od najvrjednijih spomenika hrvatske kulturne baštine. Njezina prošlost duboko je ukorijenjena u povijest Zagrebačke biskupije, kao i u hrvatsku nacionalnu povijest, vjeru i kulturu, odražavajući ujedno urbani razvoj Zagreba čiji je prepoznatljiv znamen. Od sredine 19. stoljeća i uzdignuća biskupije na stupanj nadbiskupije i metropolije, *ecclesia metropolitana*, prvostolnica, i nadalje se naziva katedralom, kako je bilo uvriježeno stoljećima.

Nakon nedavnih potresa koji su prouzročili velike štete i onemogućili njezino korištenje, cjelovita je obnova, uz promišljeno restauriranje, postala nužnost i neodgodiva potreba. Pritom se valja zalagati za sustavan i opsežan pristup koji uz osiguravanje i sanaciju konstrukcije uvažava i ističe njezinu povijesnu i umjetničku baštinu

te omogućuje održavanje liturgije usklađeno sa suvremenim potrebama, vrednujući zagrebačku katedralu kao jedinstvenu građevinu koja je jedno od središta hrvatskoga vjerskog i kulturnog identiteta.

Potresi u 2020. godini

U potresu od 22. ožujka 2020., s epicentrom u Markuševcu u Zagrebu i magnitude 5,5 prema Richteru, ali i u petrinjskom od 29. prosinca iste godine, magnitude 6,4, kao i u mnogim manjima koji su uslijedili, stradao je velik broj građevina. Među njima su bile i one na području Kaptola, pa i sama zagrebačka katedrala.¹ Prvotni je šok stručna

¹ Kompleks katedrale zajedno s Nadbiskupskim dvorom i kapelom sv. Stjepana, utvrdama i parkom Ribnjak zaštićeno je kulturno dobro i nalazi se na području zaštićene povijesne urbane cjeline Grad Zagreb. MKM RH, *Rješenje o utvrđivanju svojstva kulturnog dobra Kompleks*

zajednica vrlo brzo prevladala te je velikim zalaganjem ponajprije građevinske,² a potom i konzervatorske službe,³ uz suradnju s predstavnicima Nadbiskupije,⁴ započeto sustavno analiziranje nastalih oštećenja i potrebnih radova, uz oslanjanje na recentna međunarodna iskustva.⁵

Pregledom stanja na terenu uočene su brojne štete, stoga su odmah pokrenute aktivnosti hitnih mjera zaštite čija je zadaća bila očuvanje slojevitih povijesnih obilježja na vanjštini i u unutrašnjosti katedrale, primijenjenih mjerila i oblikovanja, arhitektonskih dijelova i osnovnog konstrukcijskog sustava, kao i vrijednog inventara i opreme.⁶ Obavljena su raščišćavanja urušenih dijelova i građevnog materijala te podupiranja mehanički nestabilnih elemenata, praćena nužnim građevinskim i konzervatorsko-restauratorskim radovima.⁷ Aktivnosti koje su poduzimane od 2021. do 2025. godine definirane su *Preliminarnim elaboratom ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije*.⁸ Sanirane su štete koje su djelom ponovno otvorile i dio onih nastalih u potresu 1880. godine,⁹ no u najvećoj mjeri ipak su se odnosile na

elemente koje je Herman Bollé unio u stilskom restauriranju koje je uslijedilo nakon toga potresa, poput visokih neogotičkih tornjeva, dogradnje stubišta, povišenja apsida, pokrova i krovniha kućica, vitraja, ali i svih pročelja, kamene plastike, kontrafora i svodova. Ujedno je provedena i evakuacija najugroženijeg inventara, a onaj koji nije bilo moguće premjestiti preventivno je konzervatorsko-restauratorski tretiran i fizički zaštićen *in situ* zbog potencijalnih mehaničkih oštećenja.¹⁰ Kako bi se utvrdila polazišta i smjernice za nužne radove, predviđena su konzervatorsko-restauratorska istraživanja,¹¹ detaljna ekspertiza građevinsko-konstrukcijskog stanja te ostala prateća istraživanja materijala i oštećenja,¹² s ciljem izbjegavanja intervencija koje bi mogle narušiti povijesno-estetski karakter i iznimnost građevine.

Sagledavanje vrijednosti zagrebačke katedrale

Bogata i složena povijest zagrebačke katedrale, podijeljena u više faza, osobita je. U samim počecima gradnje, njezinom romaničkom, a poslije i gotičkom oblikovanju, raskošnom renesansnom i baroknom opremanju, odražavaju se recepcije visokih umjetničkih dostiga, suvremene onodobnim rješenjima u arhitekturi i umjetničkom stvaralaštvu (sl. 1). Na definiranje prostora i uređenje unutrašnjosti svakako je ponajprije utjecao status središta Zagrebačke biskupije osnovane potkraj 11. stoljeća,¹³ ali i posebnost tzv. zagrebačkoga liturgijskog obreda kojemu je konačnu redakciju dao blaženi Augustin Kažotić.¹⁴ Postavši biskupom u Zagrebu početkom 14. stoljeća, obnovio je i katedralnu školu, čime je broj uključenih u redovitu liturgiju povećan.¹⁵ I to je moralo utjecati na promjene prostornih odnosa, kao i uvođenje i potreba smještanja Zbora prebendara Prvostolne crkve zagrebačke još ranije, u vrijeme biskupa Timoteja u trećoj četvrtini 13. stoljeća, potom dolaska Čazmanskoga zbornog kaptola sredinom

katedrale *Uznesenja Marijina, Nadbiskupskog dvora s kapelom sv. Stjepana, utvrdama i parkom Ribnjakom na Kaptolu u Zagrebu* (Z-202). MKM RH, *Odluka o provedbi popisa štete na nepokretnim kulturnim dobrima prouzročene potresom u Gradu Zagrebu i okolici; Odluka o provođenju hitnih mjera zaštite i provedbi popisa štete na nepokretnim kulturnim dobrima u Republici Hrvatskoj prouzročene potresom od 28. i 29. prosinca 2020. godine*. Za štete na kulturnoj baštini za područje Grada Zagreba usporediti: SIRONIĆ, MAŽAR, 2023, 111–135.

2 UROŠ et al., 2020, 1089–1115.

3 Od koristi je bila usustavljena metodologija i znanje stečeno nakon potresa u Dubrovniku 1979. godine, KNEŽEVIĆ ur., 1989, 8–9 kao i ostali tekstovi u istom zborniku; te iskustva nakon stradanja sakralne baštine u Domovinskom ratu, UKRAINČIK, URŠIĆ, 1998/1999, 7–55.

4 Prije svega treba istaknuti suradnju s mons. Zlatkom Korenom, rektorom zagrebačke katedrale, pomoćnim biskupom mons. Ivanom Šaškom, preč. Vladom Mikšićem i Tomicom Plukavcem iz Ureda za kulturna dobra te s. Jelicom i Linom i ostalim sestrama sakristankama. Sve aktivnosti provedene su uz podršku zagrebačkih nadbiskupa, najprije kardinala Josipa Bozanića, a potom mons. Dražena Kutleše.

5 Primjerice postupanja nakon velikih potresa u L'Aquila 2009., Christchurchu 2010. i 2011. te Emiliji Romagni 2012., PARISI, AUGENTI, 2013, 735–760. Vidjeti i: FEILDEN, 1987; ROUHANI, ROMÃO ur., 2024.

6 GZZSKP, *Obrazac MKM za popis štete od potresa na kulturnim dobrima*, 206-1, od 10. 4. 2020., oznaka štete: K4 prema Europskoj makroseizmičkoj ljestvici (EMS-98).

7 Radovi su izvođeni prema postojećim i novodonesenim zakonskim odredbama i tehničkim propisima: *Zakon o obnovi zgrada oštećenih potresom na području Grada Zagreba, Krapinsko-zagorske županije, Zagrebačke županije, Sisačko-moslavačke županije i Karlovačke županije* (NN, 102/20, 10/21, 117/21; na snazi od 30. 10. 2021. do 23. 2. 2023.); *Zakon o obnovi zgrada oštećenih potresom na području Grada Zagreba, Krapinsko-zagorske županije, Zagrebačke županije, Sisačko-moslavačke županije i Karlovačke županije* (NN, 21/23). Pri planiranju nužnih zahvata nisu bile dopuštene intervencije koje mogu ugroziti spomenički karakter, bez obzira na to je li riječ o rekonstrukciji, preoblikovanju ili prenamjeni, niti je dopuštena ugradnja i zamjena građevnih dijelova i materijala koji nisu primjereni povijesnom karakteru građevine.

8 Projekt je pripremio: GFZG, ATALIĆ et al., 2021.

9 U potresu 1880. godine u katedrali je urušen svod svetišta, stradali su zidovi, stupovi i dio svodova, smrskan je glavni oltar i ostala oprema u svetištu, a pod je na više mjesta probijen. ČORAK, 1988,

281; DAMJANOVIĆ, 2013, 140–142.

10 O štetama i radovima u: SIRONIĆ et al., 2024, 31–34; GORIANC ČUMBREK, TADIĆ, 2025; FERİĆ BALENOVIĆ, 2025.

11 Konzervatorsko-restauratorska istraživanja provedena su u najvećoj mjeri tijekom završnih mjeseci 2022. i početkom 2023. godine. Uključen je velik radni tim (popis svih sudionika je u posebnom prilogu u ovom broju *Portala*), a rezultati su okupljeni u: HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. I–IV. Istraživanja su nastavljena i nakon toga, prateći tijek radova konstruktivne sanacije. Sva dokumentacija pohranjena je u arhivi HRZ-a.

12 Dokumentacija svih istraživanja (primjerice elaborat mjerenja dinamičkih svojstava konstrukcije, elaborat eksperimentalne modalne analize konstrukcije katedrale, elaborati oštećenja i pukotina, elaborat o stanju fizičkih, bioloških i mehaničkih svojstava drvene krovne konstrukcije, geotehnički elaborat i sl.) dostupna je u arhivi GZZSKIP-a. Za svu projektnu dokumentaciju i tijekom radova vidjeti i: GORIANC ČUMBREK, TADIĆ, 2025.

13 TKALČIĆ, 1871, 27–29; LUKINOVIĆ, 1995, 11–14.

14 KNI EWALD, 1937, 349; ŠAŠKO, 2002, 59–68. Obred je primjenjivan do 1794., kad ga je, na poticaj cara Josipa II., ukinuo biskup Maksimilijan Vrhovac. Usporediti: TKALČIĆ, 1895.

15 GAVRIĆ, 2021, 31.

1. Pogled na katedralu s jugozapada, sredina 20. stoljeća (MSU, ATD-104151, snimka: T. Dabac)

View of the cathedral from the southwest, mid-20th century (MSU, ATD-104151, T. Dabac)

16. stoljeća, ali i brojnost svećenika Prvostolnoga kaptola zagrebačkog. Istočni dio katedrale uvijek je bio žarište liturgijskog događanja, a glavni je oltar često zamjenjivan novim, što zbog trošnosti, što zbog različitih prirodnih nedaća, potresa, požara, oluja. To dakako nije bilo neuobičajeno, no specifičnost zagrebačkoga primjera zapravo je bila u samoj fizičkoj podjeli prostora, koja se odrazila u dugovječnom i tradicionalnom zadržavanju visoke korske pregrade u sve tri lađe do kraja 18. stoljeća.¹⁶ Do promjene fokusa ipak polako dolazi već nakon Tridentskoga koncila koji se održavao od 1545. do 1563. godine, kad se povećava broj oltara koji su gusto ispunili cijeli prostor katedrale. Time je svakodnevna liturgija umnožena čašćenjem i repopularizacijom mnogobrojnih svetaca, ikonografskim

tumačenjem u širenju vjerske poruke i isticanju određenih vjerovanja te u poticanju molitvene uloge umjetnosti.¹⁷ U vrijeme (nad)biskupa Jurja Haulika, 11. prosinca 1852. godine, papa Pio IX. objavio je svečanu bulu *Ubi primum placuit*, uzdigavši Zagrebačku biskupiju u nadbiskupiju i metropoliju, a katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije i sv. Stjepana i Ladislava u Zagrebu postala je *ecclesia metropolitana*, čime je dodatno istaknuto njezino značenje.¹⁸ Ideja o stilskoj preobrazbi katedrale pojavila se još početkom 19. stoljeća u vrijeme biskupa Aleksandra Alagovića, a neke je zahvate izveo i sam Haulik, no ozbiljnije aktivnosti, na poticaj prebrendara i povjesničara Ivana Krstitelja Tkalčića, pokrenuo je Josip Mihalović, zagrebački nadbiskup od 1870. i kardinal od 1877. godine, povjerivši

16 O dataciji, izgledu i smještaju dijelova namještaja istočnog dijela katedrale, kao i o pregradi, primjerice u: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856; TKALČIĆ, 1885; DEANOVIĆ, 1988, 7–90.

17 CVETNIĆ, 2020.

18 LUKINOVIĆ, 1995, 335–336; RAZUM, 2022, 325–355.

2. Stjepan Podhorsky, stara zagrebačka katedrala, akvarelirani crtež (arhiva HRZ-a, snimka: Lj. Gamulin, 2025.)
Stjepan Podhorsky, old Zagreb cathedral, watercolour drawing (HRZ Archive, Lj. Gamulin, 2025)

ih arhitektu Friedrichu von Schmidtu.¹⁹ Veliki potres 1880. godine iziskivao je korjenitu obnovu kojom je Schmidtov učenik Herman Bollé zacrtao današnji izgled katedrale (sl. 2 i 3).²⁰ Završne preinake u prostoru poduzete su nešto kasnije, prihvaćanjem teoloških i liturgijskih paradigmi Drugoga vatikanskog koncila (1962. – 1965.),²¹ a te su se paradigme odnosile ponajprije na prilagodbu smještaja oltara, svetohraništa i ambona, kao i na mjesta za sjedenje misnika i službenika te vjernika i pjevača. Prema želji kardinala Franje Kuharića, 1983. godine je, umjesto prethodnog drvenog, postavljen novi raskošno uređen oltar prema puku, zadržana je neogotička nadbiskupska i metropolitska katedrala, sjedala za kanonike i prebendare, amboni i procesijski križ, a u zaključku apside smješten je sarkofag bl. Alojzija Stepinca.²² U takvom je uređenju svetište katedrale dočekalo i današnje doba.

O zagrebačkoj su katedrali napisane uistinu brojne rasprave. Njezina prva tiskana povijest sadržana je u knjizi *Povijest Stolne crkve zagrebačke* Baltazara Adama Krčelića iz 1770. godine, a nakon toga su objavljene i *Prvostolna crkva zagrebačka* Ivana Kukuljevića Sakcinskog iz 1856., *Der Dom zu Agram* Karla Weissa iz 1860. te *Prvostolna crkva zagrebačka nekoč i sada* Ivana Krstitelja Tkalčića iz 1885. godine. Gotovo stoljeće poslije, 1988. godine pripremljena je opsežna suvremena monografija *Zagrebačka katedrala* autorica Ane Deanović i Željke Čorak uz fotografije Nenada Gattina. Valja uz to istaknuti i niz drugih prikaza koji su predstavili rezultate dugogodišnjih istraživanja brojnih stručnjaka, od radova Gjüre Szabe, Antuna Ivandije, Ljube Karamana, Olge Maruševski, Lelje Dobronić, Josipa Stošića, Zorislava Horvata, Đurđice Cvitanović i Danka Šoureka, do studioznog prikaza Dragana Damjanovića i revalorizacije uloge Hermana Bolléa.²³ No iz

19 O okolnostima i idejama koje su dovele do potrebe obnove katedrale nakon sredine 19. stoljeća, kao i o razdoblju nakon potresa, kad je stilski restaurirana, usporediti: ŠAŠKO, 2006, 287–313; KOŽUL, 2006, 81–83 i 108–109.

20 DAMJANOVIĆ, 2013, 133–187.

21 IVANDIJA, 1966, 252–267; ŠKUNCA, 1978, 365–368.

22 SOKOL GOJNIK, GOJNIK, BANIĆ, 2019, 117–119.

23 Za povijest katedrale i Zagrebačke biskupije značajni su rukopisi s kraja 16. do početka 18. stoljeća: Rafaela Levakovića, Benedikta Vinkovića, Pavla Rittera Vitezovića i Tome Kovačevića; ŠOUREK, 2025. Popis ostale relevantne literature i izvora vidjeti u: HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. I, 126–140, kao i tamo sadržan povijesni pregled najstarijih faza katedrale koji je pripremio Neven Budak.

3. Pogled na katedralu s jugoistoka, sredina 20. stoljeća (MSU, ATD-104322, snimka: T. Dabac)
View of the cathedral from the southeast, mid-20th century (MSU, ATD-104322, T. Dabac)

najstarijih je razdoblja sačuvano relativno malo podataka, a sustavna arheološka istraživanja²⁴ koja bi vjerojatno ponudila odgovore o starijim strukturama i pratećim sadržajima nužnim za djelovanje biskupijskog središta, još uvijek nisu obavljena.

U svojim tekstovima i promišljanjima stručnjaci su često iznosili suprotstavljena stajališta, pa se, potresom potaknutim, iscrpnim konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima nastojalo utvrditi očuvane tragove starijih faza i materijalnim dokazima potkrijepiti neke od pretpostavki. Istraživanjima je objedinjen doista velik broj zasebnih aktivnosti uključivanjem brojnog tima stručnjaka, ne samo Hrvatskog restauratorskog zavoda i Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode nego i drugih raznorodnih institucija, poput Instituta za povijest umjetnosti, Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Instituta Ruđer Bošković, Nadbiskupijskog arhiva u Zagrebu i Hrvatskog državnog arhiva, Ureda za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije i Riznice zagrebačke katedrale, uz suradnju s Muzejom grada Zagreba, Arhivom Tošo Dabac, Nacionalnom i sveučilišnom knjižnicom u

Zagrebu, Schneiderovim arhivom (HAZU) te Konzervatorskim odjelom u Zagrebu i Upravom za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture i medija (cijeloviti popis na stranici 540). Međusobnim dopunjavanjem i interdisciplinarnom suradnjom omogućeno je cjelovitije proučavanje promjena i preciznije određenje povijesnih faza katedrale Uznesenja Blažene Djevice Marije i sv. Stjepana i Ladislava u Zagrebu, od vremena njezine gradnje do danas. Materijalni tragovi građevinskih struktura, njihova formalna analiza i datacija s pomoću stratigrafije pojedinih slojeva i laboratorijskog određivanja starosti organskog materijala, uz podatke iz arhivske građe, dnevnog tiska i objavljenih radova, ponudili su detaljniju sliku o arhitekturi katedrale te je utvrđeno kako su nam do danas uistinu ostali očuvani dijelovi stare srednjovjekovne katedrale za koju se općenito smatralo da je srušena u naletu Tatara 1242. godine.²⁵ Konzervatorskim elaboratom iz 2023. godine²⁶ detaljno je dokumentirana, istražena i obrađena ne samo građevna struktura nego i sakralni i umjetnički inventar te elementi završnog oblikovanja i opreme (njihova

24 Vidjeti: KRMPOTIĆ, AZINOVIC BEBEK, MAŠIĆ, 2025.

25 Vidjeti: JELENIĆ, MAJER JURIŠIĆ, 2025.

26 HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. I–IV.

4. Julije Hühn, pogled na Zagreb i staru katedralu, grafika, poč. 20. stoljeća (MUO, inv. br. 021149)
Julije Hühn, view of Zagreb and the old cathedral, print, early 20th century (MUO, Inv. No. 021149)

funkcija, materijali, oblikovanje, načini i tehnike gradnje, pa i stilski i umjetnički vrijednost), iznjedrivi jasniji pogled i pouzdanije zaključke izvedene iz materijalnih nalaza i povijesnih, povijesnoumjetničkih, tehnoloških i prirodoslovnih analiza, a svaka faza valorizirana je kao dio povijesnoga razvoja katedrale.²⁷ Ujedno je uvažavanjem

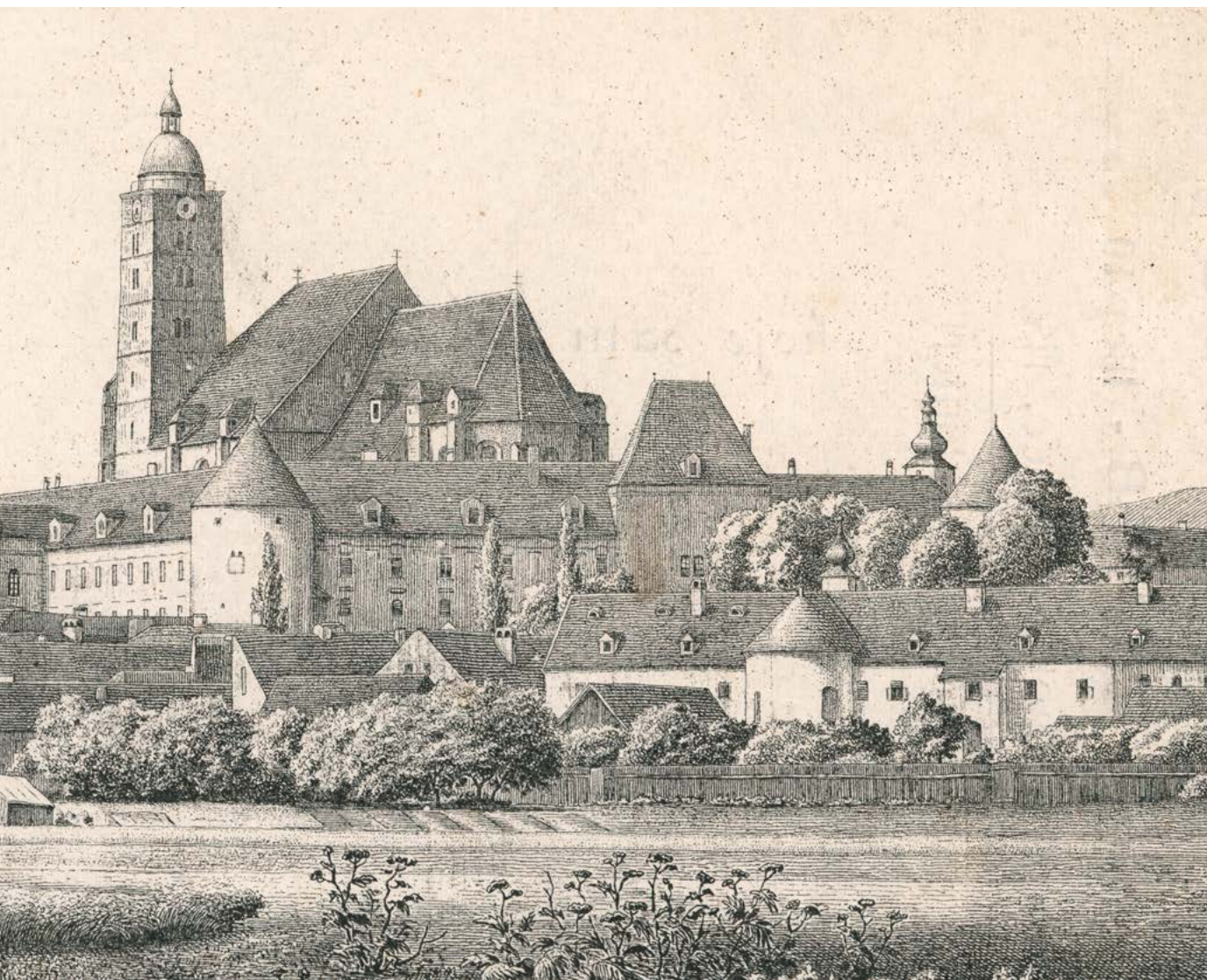
njezinih povijesnih, duhovnih i liturgijskih, arhitektonskih, kulturnih, stilskih i simboličkih odrednica, iznova sagledano njezino značenje te su utvrđena polazišta i smjernice za radove.

Izazovi konzervatorsko-restauratorskog pristupa

Izgled impozantne, historicističke građevine koji je katedrala poprimila nakon potresa 1880. godine, iako isprva

27 Povijesni pregled sastavljen je temeljem analize podataka iz arhivske građe, relevantne literature i prethodno izrađene konzervatorske i građevinske dokumentacije. Budući da su dosadašnji arheološki podaci o položaju na kojem je smještena katedrala i općenito području Kaptola izuzetno oskudni, izrađen je pregled svih prethodnih rezultata, uz analizu i prijedlog potrebnog sustavnog istraživanja. Provedena su i specijalizirana konzervatorsko-restauratorska istraživanja: sondiranje žbukā, naliča i građe, istraživanja i dokumentacija umjetničkog i sakralnog inventara (povijesni podatci, opisi i utvrđivanje stanja očuvanosti te prijedlozi potrebnih radova i sheme za zaštitu tijekom građevinske sanacije katedrale), opreme i elemenata završnog oblikovanja (katalog klesanih kamenih elemenata, grafiti, grbovi, klesarski znakovi, dekorativni i figurativni zidni oslik, stolarija i metal, vitraci, pokrov te podne

obloge – keramika, kamen, mozaik), uz povijesnoumjetničku obradu. Primijenjeno je i laboratorijsko ispitivanje sastava i vrsta materijala, utvrđivanje stratigrafije, ispitivanje starosti metodom ¹⁴C, analiza pigmenata, veziva i soli. Tijekom istraživačkih radova bilježeni su i fotografirani nalazi i pojedini karakteristični oblikovni elementi, a terenska arhitektonska dokumentacija poslužila je za pripremu grafičke dokumentacije nalaza. Arhitektonska dokumentacija postojećega stanja i grafički prilozi izrađeni su za potrebe elaborata na podlogama koje je HRZ-u ustupila Zagrebačka nadbiskupija, na temelju snimke tvrtke Foretić i sinovi d.o.o., a ortofoto snimke oslika svodova izradila je tvrtka SKIMI64 d.o.o. Vidjeti: HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. I–IV.

dijelom i osporavan, danas je u stručnim krugovima uglavnom općeprihvaćen kao izuzetno kvalitetno ostvarenje unutar opusa srednjoeuropske neogotičke arhitekture, a vjernici/korisnici su prema tom njezinom liku izgradili snažnu emocionalnu vezu.²⁸ Opsežnost izvedenih radova koji su uključili ne samo zadiranje u arhitektonske strukture nego i zamjenu gotovo cjelokupnog inventara, kao i ostalih detalja oblikovanja (podova, stolarije, okova, vitraja, dekorativnih zidnih oslika), uz valorizaciju te faze kao dominantnog i do danas vrlo dobro očuvanog neostilskog uređenja, nameće se kao okosnica buduće prezentacije.²⁹ Pa ipak, važno je istaknuti da je zagrebačka katedrala

izrazito slojevita povijesna građevina, koja u svojoj nutrini čuva stare strukture još iz vremena osnivanja biskupije. Njegovanjem znanja, poticanjem daljnjih istraživanja i poštovanjem različitih formalnih izričaja koji su kroz stoljeća pratili kontinuitet vjere i opstojnost Katoličke Crkve, omogućujemo njezino očuvanje za budućnost.

Prikupljanje recentnih iskustava u konzerviranju i restauriranju važnih građevina nakon stradavanja u potresima, požarima ili poplavama, može uputiti na smjerove kojima valja krenuti te na potreban oprez zbog mogućih pogrešaka.³⁰ Svima je zajednički neplanirani iznenadni

28 DAMJANOVIĆ, 2013, 133–187; DAMJANOVIĆ, 2025.

29 HRZ, MAJER JURIŠIĆ (priř.), 2023, sv. I, 295–306 (tekst valorizacije, prijedloga prezentacije i smjernica za obnovu, uz pripadajuće grafičke priloge prijedloga radova).

30 U posljednjih pedesetak godina u požarima su dijelom ili potpuno uništene vrlo vrijedne povijesne građevine, poput venecijanskoga kazališta La Fenice 1996. ili Kraljevske palače u Abomeyju u Beninu 2009. Godine 2019. stradalo je cijelo područje kraljevstva Ryukyu u Japanu. Poplave su oštetile mnoge gradove: Firencu 1966., Prag i Češki Krumlov 2002. te Valenciju 2023. godine, dok su potresi nemilice

događaj, na koji je valjalo hitno, spremno i stručno reagirati uz prioritarno osiguravanje stabilnosti i sigurnosti. No, primjerice, u radovima nakon požara na katedrali Notre Dame u Parizu, iako je ona na Popisu svjetske baštine, nije otvorena mogućnost šire međunarodne suradnje. Pristup koji je tada izabran temeljen je na ICOMOS-ovim načelima kojima je predviđena mogućnost faksimilske rekonstrukcije u iznimnim slučajevima, kad postoji iscrpna i pouzdana dokumentacija o prethodnom stanju i kad je, uz zadržavanje asocijativnog značenja neke građevine među širom zajednicom, potrebno rekonstruirati i uspostaviti njezino funkcionalno korištenje. To se sve odnosilo i na parišku katedralu koja je posljednjih dvije stotine godina detaljno i redovito proučavana i dokumentirana.³¹

I tijekom radova na zagrebačkoj katedrali, od samoga početka poslijepotresne obnove, kontinuirano se pojavljuju izazovi, poput potrebe očuvanja povijesnog integriteta, autentičnosti i zaštite graditeljskog i umjetničkog naslijeđa³² s jedne strane te nužnog i hitnog osiguranja mehaničke stabilnosti s druge strane, koje se nametnulo kao imperativ s obzirom na izrazito loše stanje pojedinih gradbenih elemenata i brojnost oštećenja uzrokovanih potresima iz 2020. godine, uz ne manje važno uvažavanje liturgijskih potreba i običaja. Treba uzeti u obzir i starija oštećenja materijala, koja su posljedica štetnih djelovanja atmosferilija, vlage, onečišćenja i općenito starenja, kao i primjene pojedinih, za povijesne građevine ne toliko primjerenih materijala u radovima koji su provedeni još od kraja 19. stoljeća. Nije oportuna činjenica da poduzeti zahvati nisu uvijek bili popraćeni detaljnom i danas uobičajenom konzervatorskom dokumentacijom, niti su im prethodila sustavna istraživanja, nego se problemima pristupalo uglavnom parcijalno, prema hitnosti reagiranja. Iako, uvijek je bio prisutan interes da se katedrala sagleda u cjelini i da se i njezinoj arhitekturi, ali i inventaru, posveti dužna stručna i znanstvena obrada i pristup radovima. Od sredine 20. stoljeća pojedine teme

o zagrebačkoj katedrali, uz terenski rad, istraživali su mons. Antun Ivandija i Ana Deanović, a 1966. godine Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Zagreba izdao je Rješenje o imenovanju članova u Odbor za restauriranje sjevernog zvonika.³³ Valja istaknuti i nastojanja za formiranje Odbora za obnovu katedrale od 1981. godine, što je i ostvareno odlukom nadbiskupa Franje Kuharića 1987., kad je imenovan i uži radni odbor odabranih stručnjaka. Uskoro je osnovan i Odbor za praćenje radova, u koji su uključene znanstvene i umjetničke institucije te gradske i državne vlasti. Nakon odabira projekatana i izvođača (konzervatorskih i restauratorskih radova), radovi su počeli 1990. godine,³⁴ a od 1999. pratimo ih u tekstovima objavljenima u časopisu *Naša katedrala*. Nažalost, s vremenom aktivnosti jenjavaju pa je 2020. godine katedrala bila nepripremljena za potres.

Do sada su na katedrali, pod konzervatorskim nadzorom Gradskoga zavoda za zaštitu kulture i prirode u Zagrebu, izvedeni urgentni radovi, s ciljem da se katedrala dovede u kontrolirano stanje koje će omogućiti njezino ograničeno korištenje, ali i daljnje aktivnosti na njezinom promišljenom restauriranju.³⁵ Zbog izvanredne složenosti i opsežnosti projektnog zadatka te zbog potrebe hitnog djelovanja, organizirane su *ad hoc* radne skupine. Neke su imale zadatak utvrđivanja oštećenja različitih dijelova i materijala, neke su bile zadužene za praćenje radova, a neke za pregled i zaštitu inventara. Svakako se ponajprije izdvaja konzorcij građevinskih stručnjaka okupljen pod vodstvom Građevinskog fakulteta u Zagrebu, čiji je glavni zadatak bila temeljita analiza stanja konstrukcije i pronalaženje adekvatnih rješenja za njezinu sanaciju, uz povećanje mehaničke otpornosti i stabilnosti katedrale.³⁶ Pripremljen je *Preliminarni elaborat ocjene postojećeg stanja konstrukcije*, na temelju kojega je izrađen i niz pojedinačnih projekata za urgentne zahvate na karakterističnim

rušili građevine, ali i kulturno-povijesne urbane cjeline, na primjer Dubrovnik i Kotora 1979. godine ili 1976. godine talijansku pokrajinu Friuli i srednjoameričku Gvatemalu, 1985. Ciudad de México, 2010. Christchurch, 2012. Emiliju Romagnu, 2023. Tursku i Siriju te 2025. Mjanmar.

31 BANDARIN, 2020, 103.

32 Prema suvremenim pristupima temeljenima na Venecijanskoj povelji iz 1964., JOKILEHTO, 1986, 419–429 te prema povelji iz 2003. godine, ICOMOS Charter – *Principles for the analysis, conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage*. Također o pitanju zadržavanja autentičnosti u rekonstrukcijama usporediti i Dokument o autentičnosti iz Nare iz 1994. godine, na koji se nastavlja rasprava o pitanjima postupanja s arhitektonskom baštinom stradalom u situacijama sukoba, katastrofa ili namjernih uništenja (UNESCO i Ministarstvo kulture Poljske, *Warsaw Recommendation on Recovery and Reconstruction of Cultural Heritage*, 2018.), dovodeći do prilagodbe stručnog pristupa koji se odnosi na pojam autentičnosti.

33 HRZ, arhiva RZH-a.

34 NAZG, osobna arhiva A. Ivandije; MKM RH, arhiva KO Zagreb; HRZ, dokumentacija.

35 Zahtjevne radove konstruktivne sanacije predvodi tvrtka Spegra d.o.o., a prethodno su za postavljanje prostornih skela bili angažirani djelatnici Konstrukcije-Kostelac, Agram d.o.o. i IG visokogradnja d.o.o. U ime Zagrebačke nadbiskupije cijelim projektom obnove koordinira mons. Zlatko Koren, rektor katedrale, a u početku je projekt operativno vodio Josip Bošnjak iz tvrtke PDM savjetovanje d.o.o. te poslije Krešimir Gluhak.

36 Konzorcij je sastavljen od stručnjaka iz tvrtki Toding d.o.o., Studio Arhing d.o.o. te Foretić i sinovi d.o.o. pod vodstvom Građevinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. U aktivnostima su konzultirani i brojni domaći i svjetski stručnjaci, a treba posebno istaknuti kontinuiranu suradnju s nadležnim konzervatoricama, Majom Gorić Čumbrek i Andrijanom Tadić te s ostalim kolegama iz GZZSKIP-a. Aktivnosti su počele u studenome 2021. godine. S obzirom na brojne nepoznanice, kao prvi uvjet za izradu kvalitetne dokumentacije obavljeni su iscrpni istraživački radovi. Više u: GORIĆ ČUMBREK, TADIĆ, 2025 te <https://katedrala.hr/izvjesce-o-ostecenjima-obavljenim-radovima-i-planovima-obnove-zagrebacke-katedrale/749> (priступljeno 21. 4. 2025.).

5. Unutrašnjost katedrale (fototeka IPU-a, NG-A-08729, snimka: N. Gattin)
Interior of the cathedral (IPU Archive, NG-A-08729, N. Gattin)

oštećenim dijelovima građevine, prema kojima su nužni radovi i izvedeni. U konačnici, sva će ta dokumentacija biti objedinjena u *Elaboratu ocjene postojećeg stanja katedrale* te u *Projektu statičke i dinamičke analize varijantnih rješenja konstrukcijske obnove katedrale*.

Još jednu radnu skupinu, odnosno Stručnu komisiju za obnovu katedrale Uznesenja Marijina i sv. Stjepana i Ladislava u Zagrebu, osnovao je Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode, u svrhu rješavanja najsloženijih pitanja vezanih uz radove i prezentaciju pojedinih povijesnih slojeva prema konzervatorskim smjernicama, ali i s ciljem promptnog reagiranja u vremenski i financijski ograničenim okvirima.³⁷

37 Stručna komisija osnovana je Zaključkom pročelnice Gradskoga zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode Lane Križaj od 11. studenoga 2024., KLASA: 612-03/24-001/482, URBROJ: 251-14-06/003-24-05: voditeljica komisije Maja Gorianc Čumbrek (Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode) te članovi: Dragan Damjanović i Krešimir Filipec (Filozofski fakultet u Zagrebu), Katarina Horvat-Levaj (Institut za povijest umjetnosti), Krasanka Majer Jurišić i Boris Mostarčić (Hrvatski restauratorski zavod) i Andrijana Tadić

No parcijalno rješavanje problema ne bi smjelo biti imperativ u budućim postupanjima, nego samo nužna iznimka. Uz stručno utemeljene i dobro promišljene odluke, preduvjet nastavka radova jest što hitnija izrada cjelovite projektne dokumentacije koja će sagledati vanjsko oblikovanje, kao i uređenje interijera.³⁸ Konzerviranju i restauriranju treba dakako pristupiti nakon radova osiguranja konstrukcije,³⁹ no buduća prezentacija vanjštine temelji se na njezinim osnovnim dijelovima: kamenom oplošju, zvonnicima i krovu, na koji bi trebalo vratiti višebojni glazirani crijep. Izloženost tih dijelova pogledu promatrača i njihov suodnos s urbanističkim

(Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode).

38 Osim građevinskih i konzervatorsko-restauratorskih radova, treba predvidjeti i instalaterske radove, riješiti pitanje grijanja na energetski učinkovit i za kulturno dobro pošteđan način, protupožarne zaštite i vatrododave, razglasta, rasvjete i dr., uvažavajući i konzervatorske uvjete i sve liturgijske potrebe.

39 Uz to, potrebno je izraditi i detaljni plan postupanja u sličnim situacijama. Usporediti: ICCROM *Resolution of cultural property in seismic zones*, u: FEILDEN, 1987, 104 ili STOVEL, 1998.

tkivom Kaptola i širega središta Zagreba, čini ih osnovnim elementom doživljaja građevine; stoga je promišljen konzervatorski pristup, posebice utvrđivanje moguće reverzibilnosti i osiguranje autentičnosti, nužan.⁴⁰ Najočitiije preispitivanje dosadašnjih radova iziskivat će glavno, zapadno pročelje katedrale koje je u velikoj mjeri restaurirano zamjenskim blokovima. Dosadašnji radovi temeljili su se na zamjeni kamena u jako oštećenim zonama metodom faksimilske rekonstrukcije ili replikama, a mjestimično i autorskim pristupom, s time da je većinom upotrebljavan rimski travertin koji je tonski mnogo svjetliji od varijeteta izvornog kamena, litotamniskog vapnenca i vapnenačkih pješčenjaka. Sve navedeno rezultiralo je svojevrsnom „šarolikošću“ pročelja, a djelomično je degradiralo izvornost formi, materijala i stila, pa bi ubuduće vanjštinu trebalo doživljavati kao cjelinu i nastojati nove pristupe uskladiti s već primijenjenima. Pri tom se u razmišljanjima o rekonstrukciji zvonika valja prikloniti primjeni starih materijala i inovativnih novih tehnologija.⁴¹

Za potrebe budućega korištenja unutarnjeg prostora važno je prije izrade projekta cjelovite obnove utvrditi modalitete funkcioniranja (odnosno potrebe za komunikacijom između pojedinih prostornih dijelova, ali i za komunikacijom između sudionika euharistijskoga slavlja), broj osoba koje u katedralu ulaze te smjerove njihova kretanja i smještaj, potrebne instalacije i dr. (sl. 5 i 6). Potrebno je planirati očuvanje vrijednih povijesnih građevinskih elemenata, osnovni prostorni raspored trobrodne crkve zaključene poligonalnim apsidama s dva visoka zvonika u pročelju i strukturu sakristije s riznicom na sjeveroistočnoj strani, raščlambu zidnih i svodnih površina, arhitektonsku plastiku i stilsku obradu, uz konzervatorski prihvatljive metode. Naročitu pozornost valja usmjeriti na zone posebnog restauratorskog tretmana,⁴² kao i na bogati umjetnički opus inventara. Uz uobičajeni stručni nadzor treba poticati kontinuiranu suradnju restauratora i građevinskih i obrtničkih majstora i radnika jer je izgledno da će se

konzervatorskim elaboratom donesene smjernice trebati usklađivati s nalazima ili problemima koji će se tijekom radova zasigurno pojaviti. Očuvanje baštine uključuje i zahtijeva pažljivu i uvažavajuću komunikaciju različitih stručnjaka, čije vještine i znanja obuhvaćaju širok raspon tema: od društvenih, povijesnih i umjetničkih do tehnoloških i digitalnih.⁴³ Ne bi trebalo uzmicati ni pred širim konstruktivnim raspravama, omogućujući i onima uključenima u radove, ali i široj stručnoj javnosti, jasno artikuliran i argumentiran dijalog.⁴⁴

Usporedno s radovima na sanaciji konstrukcijskih elemenata, nužno je provesti i sustavna arheološka istraživanja, ne samo u unutrašnjosti (gdje će se ona svakako nametnuti barem na nekim pozicijama zbog potrebnih ispitivanja tla i uvođenja instalacija) nego i oko katedrale, posebice s njezine južne strane, na potezu prema kapeli sv. Stjepana, kako bi se utvrdio međusobni odnos struktura, a moguće i njihove funkcije. Imajući u vidu da je lokacija katedrale izuzetno važna ne samo za povijest zagrebačkoga Kaptola nego i općenito grada Zagreba, optimalno bi bilo arheološki istražiti i cijeli dostupni teren unutar perimetra bedema, kao i prostor Gamule te detaljnije sagledati cijeli nekadašnji katedralni sklop: i biskupsku palaču i kanoničke kurije, ali i druge pripadajuće građevine, poput primjerice nama danas nepoznate krstionice iz vremena prije gradnje crkve sv. Emerika koja je tu ulogu kasnije preuzela.

Liturgijski prostor trebao bi odražavati kontinuitet, jedinstvenost i sugestivnost vjere, s time da su na primjeru katedrale određene posebnosti uvjetovane i prijašnjim teološkim i liturgijskim postulatima, posebice onim današnjima.⁴⁵ Valja poštovati i zatečene vrijednosti povijesne opreme, ambijenta i tradicije. Prema potrebama korištenja, a u skladu s donesenim odrednicama, trebalo bi stoga razmotriti pojedine međudnose i eventualne neskladnosti liturgijskog namještaja u prostoru, odnosno postojeća oblikovanja: izdignutost istočnog dijela središnjeg broda, pristup i ograđenost; položaj današnjega oltara spram onoga pretkoncilskog, smještaj katedre izvan zaključka svetišta i smještaj svetohraništa te položaj ambona, kao i njihov odnos prema propovjedaonici, korištenje kanoničkih klupa i pristup njima, oblikovanje i smještaj sarkofaga blaženoga Alojzija Stepinca. Usuglašavanjem tih elemenata i ostvarivanjem međuovisnosti liturgijskih sastavnica moguće je istovremeno pridonijeti i sakralnoj i umjetničkoj te estetskoj vrijednosti katedralnog prostora.

40 PETZET, 1999, 45–64.

41 HOND, 2024, 492–503.

42 Kao zone posebnog restauratorskog tretmana u unutrašnjosti katedrale, sakristije i riznice, izdvajaju se: u sakristiji: oslikani svod istočne prostorije, južni zid iste prostorije sa zidnim oslikom i s nalazom starijih vrata prema katedrali te sjeverni i zapadni zid s nalazima starijih prozora; u novoj sakristiji: zaključak apside; u riznici: prozor prema potkrovlju nad novom sakristijom i stariji podovi te prethodna kamena rebra svodova; u katedrali: zona svetišnog prostora, oslik u zaključku svetišta i kamena oprema, zaključak sjevernog broda i zaključak južnog broda (zidni oslici, kamena oprema, natpisi), oslik na istočnom dijelu južnog zida i kamena oprema, oslik oko bočnih oltara duž sjevernog i južnog zida katedrale, zapadni zid južnog broda s natpisom, unutrašnjost stubišta u tornjićima uz svetište s pronađenim grafitima i klesani kameni elementi općenito (profilacije, kapiteli, dekoracije i sl.). Sve planirane radove na tim pozicijama potrebno je izvesti uz stalni nadzor konzervatora te prema iznesenim preporukama i prijedlozima. HRZ, MAJER JURIŠIĆ (priř.), 2023, sv. I, 304.

43 OTERO-PAILOS, 2020, 75–78.

44 Početkom 2023. održan je primjerice okrugli stol „Zagrebačka katedrala nekoć, danas i sutra“ u Matici hrvatskoj, a izlaganja su publicirana u POLIĆ BOBIĆ (ur.), 2023; dok je rasprava i razmimoilaženje u stajalištima o vraćanju izgorjelog tornja na katedralu Notre-Dame prikazana u: POULOT, 2020, 65–71.

45 ŠKUNCA, 1998, 186–218; ŠAŠKO, 2004, 249–257.

6. Istočni zid svetišta (fototeka IPU-a, NG-A-09968, snimka: N. Gattin)
 Eastern wall of the sanctuary (IPU Archive, NG-A-09968, N. Gattin)

Utvrđena očuvanost nekih starijih struktura, čime su obogaćene spoznaje o srednjovjekovnim fazama katedrale, omogućila je da barem neke budu prezentirane kao pokazatelji povijesne slojevitosti gradnje. Konzervatorskim je elaboratom stoga predloženo i preoblikovanje, djelomično uređenje i/ili skladnije opremanje pojedinih prostora (svetišta, sakristije, riznice, kapele bl. Augustina Kažotića), a definirane su i jasne i detaljne smjernice za radove u unutrašnjosti na kamenim elementima (građa zidova i klesana arhitektonska plastika), zidnom osliku, stolariji prozora i vrata, vitrajima, okovima i metalnim elementima, rasvjetnim tijelima, podovima te posebno na sakralnom i umjetničkom inventaru koji bi trebao odražavati ukupno povijesno naslijeđe još od srednjega vijeka, renesanse i baroka do historicizma i 20., odnosno 21. stoljeća, tako da se istaknu djela najveće vrijednosti, ali je nužno zadržati oblikovnu i kolorističku uravnoteženost uređenja. Budući da je dio inventara, uklonjen tijekom Bolléove stilskog restauriranja, danas razasut po različitim muzejima, zbirkama i crkvama, trebalo bi ispitati i mogućnost njegova okupljanja i primjerenog izlaganja, a svakako dokumentiranja i stručne obrade. Treba razmotriti

i povratak nekih od tih predmeta u katedralu, primjerice mramornih oltara, slika i predmeta umjetničkog obrta. Oni ne samo da imaju vrlo visoku umjetničku vrijednost, poput velikoga gotičkog raspela koje je izvorno bilo ovješeno u središnjem dijelu ispred svetišta, nego i iznimnu duhovnu ulogu. Time bi se pojačao dojam svečanog, reprezentativnog i povijesno slojevitog izgleda zagrebačke prvostolnice, usklađen s liturgijskim potrebama i značenjem katedrale za Zagreb i Hrvatsku.

Višestoljetna iskustva drugih – europske katedralne radionice

Pojam „katedralnih radionica“ karakterističan je za katedrale građene tijekom srednjovjekovnog razdoblja. Pod njemačkim nazivom *Bauhütten*, *Dombauhütten* ili samo *Hütten*,⁴⁶ prepoznat je kao dio svjetske nematerijalne kulturne baštine i 2020. godine uvršten na UNESCO-ov

46 <http://www.cathedral-workshops.org/> (pristupljeno 26. 4. 2025.). Jednaka ili slična praksa poznata je i na drugim katedralnim gradilištima diljem Europe.

7. Glavno pročelje zagrebačke katedrale (arhiva HRZ-a, snimka: Lj. Gamulin, 2025.)
The main facade of the Zagreb Cathedral (HRZ Archive, Lj. Gamulin, 2025)

Popis kao *Obrtničke tehnike i uobičajene prakse katedralnih radionica, ili Bauhütten, u Europi, know-how, prijenos, razvoj znanja i inovacija*.⁴⁷ Radi se o nominaciji koju je zajednički predložilo pet država: Njemačka, Austrija, Francuska, Norveška i Švicarska, s ukupno 18 svojih katedralnih radionica.⁴⁸ One su još u srednjem vijeku

bile povezane da bi razmjenjivale znanje i iskustvo u organizaciji *Bauhüttenwesen*.⁴⁹ Danas, kao i tada, te su radionice dom raznih obrta koji blisko surađuju i ujedno čuvaju tradicionalne načine rada. Suočene s progresivnim nedostatkom zanatskih i tehničkih vještina i u doba sve veće mehanizacije i optimizacije troškova, radionice stvorene ili ponovno uspostavljene u 19. i 20. stoljeću postale su institucije koje čuvaju i razvijaju tradicionalne tehnike i znanje, prenoseći ih s generacije na generaciju. Najveća im je prednost što radove u kontinuitetu izvodi isti tim stručnjaka, koji dobro poznaje građevinu. Te multidisciplinarnе radionice zapošljavaju velik broj ljudi, od šegrt

47 Detaljnije: <https://ich.unesco.org/en/BSP/craft-techniques-and-customary-practices-of-cathedral-workshops-or-bauhütten-in-europe-know-how-transmission-development-of-knowledge-and-innovation-01558> (pristupljeno 26. 4. 2025.).

48 Radionice se nalaze u Aachenu, Bambergu, Baselu, Dresdenu, Freiburgu im Breisgau, Kölnu, Linzu, Lübecku, Mainzu, Passauu, Regensburgu, Schwäbisch-Gmündu, Soestu, Strasbourgu, Trondheimu, Ulmu, Beču i Xantenu. Vrijedi napomenuti i da je nominaciju poduprla i europska Udruga graditelja katedrala i katedralnih majstora, osnovana 1975. sa sjedištem u Kölnu. <http://dombaumeister-rev.de/?lang=de> (pristupljeno 26. 4. 2025.).

49 Pojam *Bauhüttenwesen* odnosi se i na organizaciju mreže radionica koje se bave izgradnjom ili restauriranjem zgrade i na samu radionicu, kao mjesto rada. Od kraja srednjega vijeka te su radionice tvorile nadregionalnu mrežu koja se protezala izvan državnih granica.

do majstora i arhitekata.⁵⁰ Njihova predanost očuvanju i promicanju „žive baštine“, ciljanim podizanjem svijesti, informiranjem i komunikacijskim mjerama te bliskom suradnjom s predstavnicima s područja politike, crkve, zaštite graditeljskog i umjetničkog naslijeđa, poslovanja i istraživanja, može se smatrati primjerom koji bi trebalo primijeniti kao model i u kontekstu restauriranja, ali i održavanja zagrebačke katedrale. Već prikupljena iskustva od pomoći su u potrazi za sofisticiranim i održivim rješenjima, oslanjajući se na razmjenu iskustva i međusobnu podršku, ali i na kolegijalnu spremnost na konstruktivnu kritiku, u domeni stručnosti svih sudionika. Danas se sve češće kao važne teme nameću i one koje se odnose na nužne zahvate koji nisu posve kompatibilni s povijesnom građevnom supstancom, ali proizlaze iz suvremenih zahtjeva uporabe ili aktualnog zakonodavstva (u vezi s odredbama o konstrukcijskoj zaštiti od požara i potresa, potrebama uspostave određenih mikroklimatskih uvjeta ili pak osiguranim putovima za evakuaciju i spašavanje), što uvijek može biti tema stručnih rasprava.

U daljnjim radovima na zagrebačkoj katedrali moguće predloške postupanja valjalo bi tražiti u uzorima zapadnoeuropske i srednjoeuropske tradicije. Neke od njih prepoznalo bi se usporedbom s rješenjima primijenjenima na katedrali u Kölnu koja je kontinuirano gradilište od početka njezine gradnje, odnosno „vječni projekt“, a radovima upravlja *Dombauverwaltung*.⁵¹ Kölnska katedralna radionica zapošljava tridesetak klesara i kipara te nekoliko krovopokrivača, skelara, tesara, soboslikara i električara. Nadalje, u radionicu su uključeni bravar i kovač te više stručnjaka za staklo (restauratori, stakloslikari i umjetnički staklari), ukupno 60 zaposlenika.⁵² Zanimljivo je da se oni u svojem radu često koriste modernim inačicama alata i materijala koji su bili uobičajeni u srednjem vijeku. Od velike je koristi i u katedralnom arhivu

pohranjena dokumentacija svih povijesnih građevinskih i restauratorskih zahvata. Na tom su mjestu i brojne povijesne fotografije, arhitektonski crteži, nacrti i skice te su dokumentirana i arheološka iskapanja u katedrali te oko i ispod nje, provedena od sredine 20. stoljeća.

I Stephansdom u Beču ima svoju *Bauhütte*⁵³ s dvadesetak zaposlenika različitih struka, trenutno većinom kamenoklesara. Nekad je na mjestu *Dombaumeistera* bio angažiran i sam Friedrich von Schmidt, autor idejnoga projekta preuređenja zagrebačke katedrale potkraj 19. stoljeća, koji je preinačio i dovršio Herman Bollé te prema njemu nakon potresa 1880. godine proveo stilsko restauriranje. Na bečkom primjeru posebno je vrijedno iskustvo angažiranja šire zajednice u sagledavanju vrijednosti i simbolike katedralnog pokrova od glaziranog crijepa i ostvareni način uključivanja svih zainteresiranih u prikupljanje sredstava za njegovu rekonstrukciju nakon stradanja u Drugome svjetskom ratu.⁵⁴ Također je koristan uvid u njihov pristup radovima na vanjštini te iskustvo iznalaženja rješenja pri otvaranju novih kame-noloma, u kojima su pronađene vrste kamena izgledom i strukturom slične onima na pročeljima, no jače čvrstoće i općenito bolje kvalitete, čime se osigurala veća izdržljivost i zadržao ujednačen izgled i mogućnosti završnog oblikovanja.

S druge strane, već spomenuta pariška katedrala Notre Dame, teško stradala u požaru 15. travnja 2019. godine, nema svoju katedralnu radionicu, ali je za obnovu, s obzirom na njezinu važnost i vrijednost, zadužen *architect en chef des monuments historiques* – ACMH, francuska inačica *Dombaumeistera*, kojega imenuje mjerodavno Ministarstvo kulture.⁵⁵ Prikupljenim izdašnim financijskim sredstvima omogućeno je brzo postupanje i sveobuhvatni pristup u građevinskim zahvatima. Uz primjenu tradicionalnih tehnika i materijala, 'oživljavanje' starih zanata i pomne restauratorske radove, nastojalo se uvažiti suvremena konzervatorska načela, o čemu će i ubuduće biti riječi u

50 Prema specijalnostima dijele se na primjer na kamenorezačke i klesarske, zidarske, kovačke, radionice zidnog slikarstva i štukodekoracija, radionice vitraja, stolarske radionice te radionice za dokumentiranje i istraživanje.

51 Uprava za izgradnju katedrale (*Dombauverwaltung*) odgovorna je za sve radove koji se odnose na njezino očuvanje, a sastoji se od katedralne radionice i katedralnog arhiva. Na čelu Uprave je *Dombaumeister* – danas je to Peter Füssenich, arhitekt i konzervator, koji od 2016. obnaša tu dužnost kao devetnaesti u nizu majstora koji počinje majstorom Gerhardom, kad je 1248. položen kamen temeljac. <https://www.koelner-dombauhuetten.de/> (pristupljeno 19. 4. 2025.).

52 Imajući u vidu da kölnska katedrala svojim dimenzijama gotovo dvostruko nadmašuje zagrebačku katedralu, zanimljivo je napomenuti da redoviti godišnji proračun održavanja i restauriranja kölnske katedrale iznosi deset milijuna eura. <https://scanclimber.com/cologne-cathedral-an-eternal-restoration-project/> (pristupljeno 19. 4. 2025.) Prema podacima s mrežnih stranica Ministarstva kulture i medija, nakon potresa je dosad u obnovu zagrebačke katedrale uloženo oko 30 milijuna eura, a prema procjeni stručnjaka, do dovršetka radova bit će potrebno osigurati još oko 85 milijuna. <https://min-kulture.gov.hr/vijesti-8/pogled-s-tornjeva-zagrebacke-katedrale-pregled-napretka-konstrukcijske-obnove/26013> (pristupljeno 19. 4. 2025.).

53 Danas je na čelu bečkoga *Bauhüttee* arhitekt Wolfgang Zehetner; <https://www.dombauwien.at/romanischer-bau/> (pristupljeno 27. 4. 2025.).

54 ZEHETNER, 2012, 1–5.

55 Tu dužnost još od 2013. obnaša Philippe Villeneuve. <https://rebatirnotredamedeparis.fr/en/careers/chief-architect-for-historic-monuments-1> (pristupljeno 27. 4. 2025.).

Od 2019. Villeneuve je s najbližim suradnicima, Rémiem Fromontom i Pascalom Prunetom, vodio projekt obnove katedrale Notre Dame. Brinuo se za arhitektonska, tehnička i ekonomska rješenja te nadzirao program radova definiran s naručiteljem koji je upravljao implementacijom projekta. Osim užega tima stručnjaka, bilo je uključeno više od dvije tisuće građevinara, radnika u kamenolomu, skelara, penjača, tehničara, kamenoklesara, tesara, kovača, restauratora za različite vrste umjetnina i materijala, arheologa, organologa i radnika drugih struka, koji su, s obzirom na razmjere štete, obnovu dovršili u rekordnom roku od nešto više od pet godina; donacijama 340.000 donatora u više od 150 zemalja prikupljeno je 846 milijuna eura. <https://ie.ambafrance.org/The-Restoration-of-Notre-Dame-A-talk-by-Philippe-Villeneuve-lead-Chief> (pristupljeno 27. 4. 2025.).

stručnoj javnosti.⁵⁶ Naravno, valja napomenuti da radovi na katedrali Notre Dame, iako je svečano otvorena za javnost 7. prosinca 2024. godine, još traju. Također je izvjesno da će, poput većine velikih europskih katedrala, i ona uskoro dobiti svoju katedralnu radionicu, a s njom i lapidarij za izlaganje iz sigurnosnih razloga uklonjenih oštećenih dijelova katedrale, kao što je običaj i na drugim katedralnim gradilištima.

Zaključak: zagrebačka katedrala kao mjesto vjere, identiteta i baštine

Kronološki i stilski izuzetno slojevita, katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije i sv. Stjepana i Ladislava važan je primjer hrvatske, ali i srednjoeuropske arhitekture i umjetnosti (sl. 7). U današnjim formama, ona je ponajprije spomenik 19. stoljeća i sve do oštećenja u potresima od ožujka i prosinca 2020. godine zadržala je (ili je barem prividno zadržala) izgled koji je dobila stilskim restauriranjem provedenim između 1878. i 1907. godine, kad su uvelike promijenjene i njezina arhitektura i umjetnički i sakralni inventar i ostala pripadajuća oprema. Herman Bollé je stubokom preuredio zagrebačku katedralu u skladu s historicističkim općeprihvaćenim idejama o dokidanju renesansnog i baroknog izgleda u sakralnoj arhitekturi, ali je ona istovremeno svojom novom vanjštinom s dva visoka neogotička tornja i treperavom površinom glaziranih višebojnih crjepova na krovu, koji je još do sedamdesetih godina prošloga stoljeća dominirao njezinom jednobojnom kamenom vanjštinom, zauzela istaknuto mjesto u vizuri grada. No historičizam je zapravo stvorio samo ljusku koja i dalje sadrži i uokviruje izvorni srednjovjekovni prostor u kojemu su ostale očuvane strukture starijih građevinskih faza. Time je posvjedočen kontinuitet liturgijskog i vjerskog života Kaptola, kao i umjetničkoga stvaralaštva čije se povijesno i kulturno blago, osim u nekadašnjoj i današnjoj sakralnoj opremi katedrale, čuva i u Metropolitanskoj knjižnici i katedralnoj Riznici.⁵⁷

Danas smo iznova na pragu obnove zagrebačke katedrale. Nakon osiguravanja njezine stabilnosti, što je bio prioritetni zadatak nakon potresa, brzina dovršetka radova u interesu je cijele zajednice. No realno je očekivati da će radovi ipak potrajati. I kad konstrukcijska sanacija bude

potpuno gotova, a radovi u unutrašnjosti u takvoj fazi dovršenosti da se vrata katedrale mogu otvoriti za javnost bez bojazni za sigurnost ljudi, bit će potrebno izvesti još niz restauratorskih i građevinskih radova, posebno na vanjšтини, koji će potrajati godinama.

Prvi i doista hitan zadatak jest izrada cjelovite projektne dokumentacije kojom je, uz predložene smjernice i građevinske zahtjeve, nužno iznaći rješenja kako bi se poštovala temeljna načela konzervatorske struke, uvažavajući i članak 10. Venecijanske povelje:⁵⁸ „Gdje se tradicionalne tehnike pokazuju nedostatnima, konsolidacija spomenika može se dosegnuti primjenom svake moderne tehnike konzerviranja i konstruiranja čija se učinkovitost pokazala znanstvenim podacima i koja je dokazana iskustvom.“ Ne treba ustuknuti ni pred aktualnim promjenama u primjeni konzervatorskih modela koji interpretiraju graditeljsku baštinu različitim etičkim i teorijskim paradigmatima.⁵⁹ Svakako je potrebno održati interdisciplinarni pristup, već postignut u pripremnim radovima te ga nastojati ojačati i učiniti koherentnijim. Također, odmah valja planirati redovito održavanje, kao i osigurati tim stručnjaka koji će kontinuirano biti uključeni – stalno radno tijelo na čelu s katedralnim arhitektom (*Dombaumeister*), kakvo, kao što je navedeno, imaju i brojne druge katedrale. Zagrebačka to zaslužuje i zahtijeva, ne samo prema svojem liturgijskom i povijesnom značenju nego i kao vrsno arhitektonsko zdanje impozantne veličine i složene strukture, ispunjeno vrijednim umjetničkim i sakralnim inventarom.

Umjesto starom posloviceom „*Wenn der Kölner Dom fertig ist, geht die Welt unter*“ – Kad katedrala u Kölnu bude gotova, doći će kraj svijeta, završit ćemo ipak riječima ulmske *Münsterbaumeisterin*, Heidi Vormann: „*Das Gefühl, jeden Tag hier arbeiten zu dürfen, erfüllt uns mit Demut und Dankbarkeit*“ – Osjećaj da svaki dan možemo raditi ovdje, ispunjava nas poniznošću i zahvalnošću,⁶⁰ za koje se nadamo da će biti nit vodilja svih sudionika u konstruktivnoj sanaciji, promišljenom restauriranju i konzerviranju te dugoročnom čuvanju naše zagrebačke katedrale. ■

56 BANDARIN, 2020, 97–112.

57 Zbog šteta od potresa u sakristiji i prostoru Riznice na katu, nužno je premještanje predmeta iz svih zbirki u adekvatan i mikroklimatski zadovoljavajući prostor, po mogućnosti u krugu Nadbiskupskog dvora, čija se obnova bliži kraju. Također, u cilju osnaživanja procesa održivoga razvoja i zaštite povijesne urbane cjeline Zagreba, uloga katedrale, kao i njezinih pratećih i sastavnih sadržaja (Nadbiskupskog dvora, Riznice, Dijacezanskog muzeja, Metropolitanske knjižnice) dakako je višestruka. Stoga bi ubuduće u promišljanjima valjalo i to uzeti u obzir te razmotriti modalitete očuvanja i upravljanja, i to definiranjem odnosa i suradnje uključenih dionika te razmatrajući već prikupljena iskustva (usporediti: DELLA TORRE, 2015, 93–101).

58 Venecijanska povelja: Međunarodna povelja o konzerviranju i restauriranju spomenika i spomeničkih cjelina, 1964.; https://admin.icomos.org/wp-content/uploads/2025/03/Venice_Charter_CR.pdf (pristupljeno 27. 4. 2025.).

59 MUÑOZ-VIÑAS, 2025, 267–279.

60 <https://www.muensterbauamt-ulm.de/> (pristupljeno 27. 4. 2025.).

Izvori

GZZSKP

Obrazac MKM-a za popis štete od potresa na kulturnim dobrima, broj 206–1 (katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije i sv. Stjepana i Ladislava u Zagrebu), sastavljen 10. travnja 2020.

Građevinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, ATALIĆ, JOSIP; LAZAREVIĆ, DAMIR; TODORIĆ, MARIO; POJATINA, JURAJ; FORETIĆ, IVAN, *Preliminarni elaborat ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije katedrale*, mapa 01, knjiga 1/1; 2021.

HRZ

Arhiva RZH-a

HRZ, MAJER JURIŠIĆ KRASANKA (prir.), Zagreb, Kaptol, Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije i sv. Stjepana i Ladislava, konzervatorski elaborat, Zagreb, 2023., sv. I–IV

MKM RH

Rješenje o utvrđivanju svojstva kulturnog dobra Kompleks katedrale Uznesenja Marijina, Nadbiskupskog dvora s kapelom sv. Stjepana, utvrdama i parkom Ribnjakom na Kaptolu u Zagrebu (Z–202), KLASA: UP/I-612-08/02-01/393, od 28. svibnja 2002. godine

Odluka o provedbi popisa štete na nepokretnim kulturnim dobrima prouzročene potresom u Gradu Zagrebu i okolici, KLASA: 612-08/20-01/0756, URBROJ: 532/06-01/1-20-02 od 9. travnja 2020. godine

Odluka o provođenju hitnih mjera zaštite i provedbi popisa štete na nepokretnim kulturnim dobrima u Republici Hrvatskoj prouzročene potresom od 28. i 29. prosinca 2020. godine, KLASA: 612-08/20-01/2660, URBROJ: 532-06-01-01/5-20-01 od 31. prosinca 2020. godine

Ostalo

Zakon o obnovi zgrada oštećenih potresom na području Grada Zagreba, Krapinsko-zagorske županije, Zagrebačke županije, Sisačko-moslavačke županije i Karlovačke županije (NN, 102/20, 10/21, 117/21)

Zakon o obnovi zgrada oštećenih potresom na području Grada Zagreba, Krapinsko-zagorske županije, Zagrebačke županije, Sisačko-moslavačke županije i Karlovačke županije (NN, 21/23)

Dokument o autentičnosti iz Nare, 1994. Principles for the analysis, conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage, Ratified by the ICOMOS 14th General Assembly, in Victoria Falls, Zimbabwe, October 2003

Venecijanska povelja: Međunarodna povelja o konzerviranju i restauriranju spomenika i spomeničkih cjelina, 1964.

Warsaw Recommendation on Recovery and Reconstruction of Cultural Heritage, UNESCO and Ministry of Culture of Poland, Warsaw, May 8, 2018

Literatura

BANDARIN FRANCESCO, The Restoration and Reconstruction of Notre-Dame of Paris: A Test for the Profession, *Future Anterior: Journal of Historic Preservation, History, Theory, and Criticism*, 17/1 (2020.), 97–112

CVETNIĆ SANJA, *Ikonografija nakon Tridentskog sabora i hrvatska likovna baština*, Zagreb, 2020.

ČORAK ŽELJKA, Zagrebačka katedrala i XIX. stoljeće, u: Ana Deanović, Željka Čorak, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb, 1988., 257–354

DAMJANOVIĆ DRAGAN, *Arhitekt Herman Bollé*, Zagreb, 2013.

DAMJANOVIĆ DRAGAN, Počeci i koncepti restauriranja zagrebačke katedrale 1870-ih godina, *Preplet starog i novog: ususret obnovi zagrebačke katedrale. Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 16 (2025.), 487–505

DEANOVIĆ ANA, Zagrebačka katedrala (od XI. do sredine XIX. stoljeća), u: Ana Deanović, Željka Čorak, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb, 1988., 7–90

DELLA TORRE STEFANO, Shaping Tools for Built Heritage Conservation: From Architectural Design to Program and Management. Learning from Distretti Culturali, u: *Community Involvement in Heritage; Reflections on Cultural Heritage Theories and Practices*, Antwerpen, 2015., 93–101

FEILDEN BERNARD M., *Between two earthquakes: Cultural property in seismic zones*, Rim, 1987.

FERIĆ BALENOVIĆ JANJA, Zaštita sakralnog i umjetničkog inventara zagrebačke prvostolnice poslije potresa 2020. godine, *Preplet starog i novog: ususret obnovi zagrebačke katedrale. Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 16 (2025.), 45–60

GAVRIĆ ANTO, Augustin Kažotić i Toma Akvinski, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 47 (2021.), 7–31

GORIANC ČUMBERK MAJA, TADIĆ ANDRIJANA, Aktivnosti konzervatorske službe u provedbi mjera zaštite zagrebačke katedrale nakon potresa 2020., *Preplet starog i novog: ususret obnovi zagrebačke katedrale. Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 16 (2025.), 17–43

HONG LU, Digital Documentation of the Reconstruction of Notre Dame De Paris, *International Journal of Computer Science and Information Technology*, 1 (2024.), 492–503

IVANDIJA ANTUN, Gradnja i uređenje crkvi: prema novim liturgijskim propisima, *Bogoslovska smotra*, 36 (1966.), 252–267

JELENCIĆ MIROSLAV, MAJER JURIŠIĆ KRASANKA, Novi tragovi starijih struktura zagrebačke katedrale, *Preplet starog i novog: ususret obnovi zagrebačke katedrale. Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 16 (2025.), 103–136

KARNIŠ VIDOVIĆ ISKRA, Krov zagrebačke katedrale – rezultati istraživanja i rekonstrukcija izgubljenog „petog pročelja“, *Preplet starog i novog: ususret obnovi zagrebačke katedrale. Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 16 (2025.), 335–354

KNEŽEVIĆ SNJEŠKA ur., *Obnova Dubrovnika 1979–1989*, Dubrovnik, 1989.

KNIEWALD DRAGUTIN, *Liturgika*, Zagreb, 1937.

KRMPOTIĆ MARIJANA, AZINOVIĆ BEBEK ANA, MAŠIĆ BORIS, Arheološka istraživanja unutar i oko zagrebačke katedrale, *Preplet starog i novog: ususret obnovi zagrebačke*

- katedrale. *Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 16 (2025.), 77–90
- KOŽUL STJEPAN, Doprinos Ivana Krstitelja Tkalčića obnovi zagrebačke prvostolnice, u: *Život i djela Ivana Krstitelja Tkalčića*, ur. Stjepan Razum, Zagreb, 2006., 73–126
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI IVAN, *Prvostolna crkva zagrebačka, opisana s gledišta povjestnice, umjetnosti i starinah*, Zagreb, 1856.
- LUKINOVIĆ ANDRIJA, *Zagreb – devetstoljetna biskupija*, Zagreb, 1995.
- MARINKOVIĆ VINKA, ŠURINA EDITA, Kamen zagrebačke katedrale: historijat propadanja i radova, *Preplet starog i novog: ususret obnovi zagrebačke katedrale. Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 16 (2025.), 317–334
- MUÑOZ-VIÑAS SALVADOR, The End of Conservation?, *Studies in Conservation*, vol. 70, 3–4 (2025.), 267–279
- OTERO-PAILOS JORGE, In Notre-Dame, We Find a Heritage That Invites Us to Breathe and Reflect: A Spire Competition Is the Wrong Approach, *Future Anterior: Journal of Historic Preservation, History, Theory, and Criticism*, 17/1 (2020.), 75–78
- PARISI FULVIO, AUGENTI NICOLA, Earthquake damages to cultural heritage constructions and simplified assessment of artworks, *Engineering Failure Analysis*, 34 (2013.), 735–760
- PETZET MICHAEL, *Principles of monument conservation*, München, 1999.
- POLIĆ BOBIĆ MIRJANA (ur.), *Zagrebačka katedrala. Hrvatska revija*, 1 (2023.)
- POULOT DOMINIQUE, Notre-Dame de Paris in 2020: Between Endangerment Sensibility and Cultural Heritage Task Force, *Future Anterior: Journal of Historic Preservation, History, Theory, and Criticism*, 17/1 (2020.), 61–74
- RAZUM STJEPAN, Uzdignuće zagrebačke biskupije na stupanj nadbiskupije 1852./1853. godine. Papinske pečatnice, svečanost proglašenja i odjek kod suvremenika, *Tkalčić: godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, 6 (2002.), 325–355
- ROUHANI BIJAN, ROMÃO XAVIER ur., *Managing disaster risk to cultural heritage: From Risk Preparedness to Recovery for Immovable Heritage*, Bingham, Oxon; New York, 2024.
- SIRONIĆ MARIJANA, MAŽAR ZRINKA, Potresi u Gradu Zagrebu 2020. – aktivnosti konzervatorske službe i dokumentiranje razmjera i vrste šteta na kulturnoj baštini, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 46/47, (2023.), 111–135
- SIRONIĆ MARIJANA, ŠČAVNIČAR IVKOVIĆ JASNA, GORIČAN ČUMBREK MAJA, CVETNIĆ RADIĆ STELA, Dokumentiranje i istraživanje kao preduvjet projekta obnove – studija slučaja pet sakralnih građevina u Zagrebu, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 48 (2024.), 29–54
- SOKOL GOJNIK ZORANA, GOJNIK IGOR, BANIĆ MARIJA, Interventions in Heritage Sacred Architecture after the Second Vatican Council in Croatia, u: *Actas de Arquitectura Religiosa Contemporánea*, Vol. 6 (2019): *Architectures for a new liturgy. Actions on the religious heritage after Vatican II*, Fernández-Cobián, Esteban (ur.), Porto, 2019., 114–129
- STOVEL HERB, *Risk Preparedness: A Management Manual for World Cultural Heritage*, Rim, 1998.
- SZABO GJURO, Obnova i dogradnja građevnih spomenika, *Narodna starina*, 33 (1934.), 1–14
- ŠAŠKO IVAN, Biskup Kažotić promicatelj knjige u Hrvata s posebnim naznakama iz povijesti liturgije, *Croatia Christiana periodica*, 26/49 (2002.), 59–68
- ŠAŠKO IVAN, *Per signa sensibilia. Liturgijski simbolički govor*, Zagreb, 2004., 249–257
- ŠAŠKO IVAN, Povijesno-umjetničko i bogoslužno vrjednovanje obnove prvostolnice, osobito s obzirom na udio Ivana Krstitelja Tkalčića u toj obnovi, u: *Život i djela Ivana Krstitelja Tkalčića*, ur. Stjepan Razum, Zagreb, 2006., 287–313
- ŠKUNCA BERNARDIN, Prostor i bogoslužje (Kongres u Avignonu od 9. do 11. rujna 1978.), *Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija*, 18 (1978.), 365–368
- ŠKUNCA BERNARDIN, *Duh i obred*, Zadar, 1998.
- ŠOUREK DANKO, *Kotera pod korunom vugerskom sebe prispodobne nema* – zagrebačka katedrala očima pisacā 17. i 18. stoljeća, *Preplet starog i novog: ususret obnovi zagrebačke katedrale. Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 16 (2025.), 157–190
- TKALČIĆ IVAN KRSTITELJ, Utemeljenje zagrebačke biskupije, *Zagrebački katolički list*, 22 (1871.), 27–29
- TKALČIĆ IVAN KRSTITELJ, *Prvostolna crkva zagrebačka nekoč i sada*, Zagreb, 1885.
- TKALČIĆ IVAN KRSTITELJ, Stari bogoslužni obred u stolnoj crkvi zagrebačkoj, *Katolički list*, 23 (1895.), 177–179; 24 (1895.); 185–187, 25 (1895.); 193–195; 26 (1895.); 201–203; 27 (1895.), 209–211
- UKRAINČIK VLADIMIR, URŠIĆ BOŽIDAR, Ratne štete na spomenicima kulture, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 24/25 (1998./1999.), 7–55
- UROŠ MARIO, ŠAVOR NOVAK MARTA, ATALIĆ JOSIP, SIGMUND ZVONKO, BANIČEK MAJA, DEMŠIĆ MARIJA, HAK SANJA, Procjena oštećenja građevina nakon potresa – postupak provođenja pregleda zgrada, *Građevinar*, 72 (2020.), 1089–1115
- WEISS KARL, *Der Dom zu Agram*, Wien, 1860.
- ZEHEITNER WOLFGANG, Das Dach von St. Stephan, *Unsere Stephansdom*, 95 (2012.), 1–5
- GFZG – Sveučilište u Zagrebu, Građevinski fakultet / University of Zagreb, Faculty of Civil Engineering
- GZZSKP – Grad Zagreb, Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode / City of Zagreb, City Institute for Cultural and Natural Heritage Conservation
- HRZ – Hrvatski restauratorski zavod / Croatian Conservation Institute
- MKM RH – Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske / Republic of Croatia, Ministry of Culture and Media

Summary

Krasanka Majer Jurišić, Lana Križaj

TOWARDS ANOTHER RESTORATION OF THE ZAGREB CATHEDRAL

The Cathedral of the Assumption of the Blessed Virgin Mary and Saints Stephen and Ladislaus in Zagreb is a place of prayer and the Eucharist, but it is also the largest holy building in Croatia and one of the most significant monuments of Croatian cultural heritage. Its history is deeply rooted in the history of the Archdiocese of Zagreb, as well as our national history, dominant faith and culture, while also reflecting the urban development of Zagreb as a recognizable landmark.

Being chronologically and stylistically highly layered, the cathedral of the Assumption of the Blessed Virgin Mary and Saints Stephen and Ladislaus is an outstanding example not only of Croatian, but also of Central European, architecture and art. Though, in its present form, it is primarily a 19th-century monument and, until the damage caused by the earthquakes of March and December 2020, it retained (or at least appeared to retain) the appearance it acquired during the restoration carried out between 1878 and 1907, when its architecture, artistic and liturgical inventory, and other associated furnishings, were substantially altered. Herman Bollé completely remodelled the Zagreb cathedral in accordance with the generally accepted historicist principles that sought to eliminate Renaissance and Baroque features from religious architecture. At the same time, with its new exterior, featuring two tall Neo-Gothic towers and a shimmering roof surface covered in multi-coloured glazed tiles which stood out against the monochrome stone facade until the 1970s, the cathedral claimed a prominent position in the city's skyline. However, historicism essentially created a shell that still contains and frames the original medieval space in which structures from earlier building phases remain preserved. This attests to the continuity of the liturgical and religious life of the Kaptol chapter, as well as to the tradition of artistic creation whose valuable historical and cultural treasures are preserved not only in the cathedral's past and present liturgical inventory, but also in the Metropolitan Library and the Cathedral Treasury.

The series of earthquakes that struck central Croatia in 2020, particularly the devastating ones in March in Zagreb and in December in Petrinja, caused significant damage to the country's sacral architectural heritage, among which the Zagreb cathedral stands out both for its importance and for the complexity of its structure. The extent of the damage rendered the cathedral unusable, making its structural and comprehensive restoration both a necessity and an urgent priority.

Following damage assessment and the implementation of emergency protective measures, the Croatian Conservation Institute was entrusted with organizing and carrying out demanding conservation and restoration research. The

preparation of extensive documentation and a conservation study involved fieldwork by numerous experts and interdisciplinary collaboration with institutions such as the Institute of Art History, the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb, the Ruđer Bošković Institute, the Croatian State Archives, the Archdiocesan Archives in Zagreb, and other cultural and public institutions. This was carried out with the support and assistance of the City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage in Zagreb, the Archdiocese of Zagreb, and the Ministry of Culture and the Media. New findings and insights, along with a reassessment of earlier ones, have enabled a re-evaluation of the Zagreb cathedral within the broader context of national and Central European architecture and artistic production. Guidelines for its restoration were based on the established values while respecting its religious and liturgical role, and taking into account the cathedral's structural condition after the earthquakes.

Today, we are once again on the threshold of restoring the Zagreb cathedral. After ensuring its structural stability, a top priority following the earthquakes, the swift completion of restoration work is undoubtedly in the interest of the entire community. However, it is realistic to expect that the work will take time. Even once the structural rehabilitation is fully completed and the interior work reaches a level of completion that allows the cathedral to safely reopen to the public, a considerable amount of restoration and construction work will still be required, especially on the exterior, which will take years to finish. A systematic and interdisciplinary approach is essential during this process: an approach that, alongside the structural repair and stabilization, also values the cathedral's historical and artistic heritage and enables the continuation of liturgical life in line with contemporary needs, recognizing the Zagreb cathedral as a unique structure that stands as one of the centres of Croatian religious and cultural identity. Securing the necessary funding should not be seen as a limiting factor. Planning for the cathedral's regular maintenance and long-term protection should begin immediately, and a team of experts dedicated to this project with a permanent working body headed by a *Dombaumeister*, as many other cathedrals have, should be established. The Zagreb cathedral deserves and demands this, not only because of its liturgical and historical significance, but also as an outstanding architectural edifice of impressive scale and complex structure filled with valuable artistic and sacred works.

KEYWORDS: Zagreb, cathedral, earthquake, conservation and restoration, recognized values, identity